

Spostrzeganie bez uprzedzeń i stereotypów – zarys problematyki

Kinga Piber-Dąbrowska¹ • Grzegorz Sędek²

¹ Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej, Warszawa

² Instytut Psychologii Polskiej Akademii Nauk

Wprowadzenie do numeru tematycznego „Spostrzeganie bez uprzedzeń i stereotypów” przedstawia powiązania między dziewięcioma artykułami tego tomu oraz szerszy kontekst teoretyczny tej problematyki badawczej. Omawiamy zwięźle różne procesy poznawcze, motywacyjne, osobowościowe i społeczne, które mogą redukować działanie uprzedzeń i stereotypów. Podkreślamy ważny wkład polskich psychologów społecznych w tę dziedzinę oraz wskazujemy na potencjalne możliwości praktycznego zastosowania tej wiedzy.

Słowa kluczowe: redukovanie uprzedzeń i stereotypów, stosowanie stereotypów społecznych, mechanizmy samoregulacji

W rozważaniach nad rolą stereotypów i uprzedzeń w przetwarzaniu informacji o innych ludziach dominuje koncentracja na zniekształceniach i ograniczeniach poznawczych wynikających z ich aktywizacji. Znaczenie tego nurtu publikacji trudno przecenić – wszak służą poznaniu niezwykle ważnego zjawiska psychologicznego. Jednak nadreprezentacja tych prac przedstawia spostrzeganie społeczne w dość fatalistycznym świetle jako nieuchronnie podporządkowane stereotypom i uprzedzeniom. Taki obraz procesów przetwarzania informacji o innych ludziach budzi rzecz jasna sprzeciw – tak osobisty, jak i zawodowy – coraz większej liczby badaczy. Dlatego zapewne równoległe lub raczej komplementarnie do diagnozowania kolejnych aspektów uprzedzonego i stereotypowego myślenia (por. np. monografię zbiorową pod redakcją Mirosława Kofty, 2004), rozważa się i wykazuje czynniki redukujące czy wręcz blokujące wpływ stereotypów i uprzedzeń na przetwarzanie informacji o innych ludziach (przegląd w: Blair, 2002; Fiske, 2004; Kunda,

Spencer, 2003; Monteith, Sherman, Devine, 1998). Ich poszukiwanie nie sprowadza się do wykazywania, że lekarstwem będzie usuwanie „zewnątrznych” uwarunkowań zniekształceń poznawczych (np. przeciążenie poznawcze, presja czasu, zmęczenie, stres). Co istotne i znamienne, warunków sprzyjających spostrzeganii bez uprzedzeń i stereotypów poszukuje się w człowieku – w jego potencjale mentalnym.

Ten konstruktywny kierunek teoretycznych i empirycznych dociekań zasada się na założeniu, że człowiek potrafi, a przede wszystkim chce spostrzegać innych ludzi bez uprzedzeń i stereotypów. Rzecz jasna, nie u każdego człowieka dostrzeżemy wolę unikania zniekształceń poznawczych. Jak od dawna podkreśla Maria Jarymowicz (2001a), niektórzy będą sztywno i trwale obstawać przy swojej wizji innych ludzi nawet pomimo możliwości jej weryfikacji. Przyczyn tego uporczywego trzymania się uprzedzeń i stereotypów nie przypisuje się już (od dawna zresztą) ograniczonym możliwościom poznawczym człowieka. Coraz mniej popularne jest też traktowanie go jako „skąpca poznawczego” (*cognitive miser*), który stara się oszczędzać swoją energię poznawczą i niechętnie wdaje się w wymagające wysiłku przetwarzanie wszystkich informacji o innych ludziach (Fiske, Taylor, 1984). Metafora skąpca wyrażała przekonanie, że człowiek nie jest wewnętrznie motywowany do zgłębiania innych ludzi, że skłonny jest szukać rozwiązań raczej „dostatecznych” niż optymalnych, czyli poświęcić tylko tyle

Artykuł oraz naukowa redakcja niniejszego numeru tematycznego zrealizowane zostały w ramach grantu KBN nr 1 H01F 033 27. Korespondencję prosimy kierować do Kingi Piber-Dąbrowskiej lub Grzegorza Sędeka na adres pocztowy: Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej, ul. Chodakowska 19/31, 03-815 Warszawa;

e-mail: kinga.piber-dabrowska@swps.edu.pl;

e-mail: gsedek@swps.edu.pl

wysiłku, ile potrzebuje do wytworzenia jakiegoś obrazu innego człowieka.

W przeciwieństwie do koncepcji człowieka słabo zaangażowanego w poznawanie innych ludzi, nowsze podejścia akcentują „posiłkowanie się” uprzedzeniami i stereotypami po to, by poznać jak najwięcej, ale przy jak najmniejszym wysiłku. Według Jeffreya Shermana i jego współpracowników, „percepcją społeczną częściej kieruje troska o efektywność niż lenistwo czy obrona, a spostrzegający dąży do uzyskania maksymalnej ilości informacji w stosunku do włożonego wysiłku” (Sherman, Macrae, Bodenhausen, 2000, s. 155). Zresztą już Fiske i Taylor (1991, s. 13), weryfikując koncepcję „skąpca poznawczego”, zaproponowały, by postrzegać człowieka jako taktyka, który „kierując się swoimi celami, motywami i potrzebami, wybiera najbardziej odpowiedni do tego sposób działania”.

Przeglądowy artykuł Małgorzaty Kossowskiej (w niniejszym numerze) doskonale przemawia na rzecz tezy, że nie można rozważać procesu kształtowania i utrzymywania się uprzedzeń bez rozpatrzenia roli motywacji: to pod jej wpływem następuje treściowa i ilościowa selekcja informacji do poznawczej obróbki, to ona reguluje, na ile powierzchownie/głęboko będą te informacje przetwarzane. Uwzględnienie motywacji i motywów w procesach spostrzegania społecznego nie jest jedynym dowodem na przenoszenie obecnie uwagi badawczej z funkcjonalności uprzedzeń i stereotypów (*energy-saving devices*; Macrae, Milne, Bodenhausen, 1994) na osobowościowy, mentalny i poznawczy potencjał człowieka, który może, lecz wcale nie musi, automatycznie z takich sądów korzystać (Monteith i in., 1998).

Levy, Stroessner i Dweck (1998) sugerują, że jednym z czynników warunkujących posługiwanie się uprzedzeniami i stereotypami w procesach przetwarzania informacji o innych ludziach mogą być przekonania spostrzegającego o stałości vs. zmienności natury człowieka. Ich rozumowanie zasada się na ważnej, acz czasem zapominanej prawidłowości, że przecież uprzedzenia i stereotypy stanowią wyłącznie jeden z elementów indywidualnego obrazu świata społecznego i jako takie są powiązane z innymi przekonaniem człowieka (Kofta, Jasińska-Kania, 2001).

Podobnie jak motywacje czy motywy, poglądy o stałości vs. zmienności człowieka wpływają na przetwarzanie informacji o innych ludziach, gdy są zarówno trwałym, jak i indukowanym przekonaniem człowieka. Co więcej, jak pokazały Kinga Lachowicz-Tabaczek i Sylwia Cisek (w niniejszym tomie), na stereotypy i ustosunkowanie do przedstawicieli innych narodowości mogą wpływać przekonania o stałości/zmienności nie tylko natury czło-

wieka, lecz także... charakteru narodowego. Otóż bardziej pozytywny stereotyp i ustosunkowanie do obcych narodowości odnotowały Autorki z jednej strony u osób przekonywanych o stałości (a nie zmienności) charakteru obcych nacji – analogicznie do wyników Levy i jej współpracowników (1998), z drugiej zaś – u osób, u których wzbudzone przekonanie o stałości (a nie zmienności) polskich cech narodowych. Ten drugi, frapujący rezultat Lachowicz-Tabaczek i Cisek wyjaśniają wzmocnieniem Ja (przez wzmocnienie tożsamości narodowej), które może powodować zahamowanie negatywnych stereotypów o innych.

Wzbudzanie u człowieka określonych motywacji, motywów czy przekonań o cechach człowieka lub narodu przedstawia go na określony tryb spostrzegania innych ludzi („pod dyktando” lub bez uprzedzeń ani stereotypów). Jak wykazują przekonująco Jerzy Trzebiński i Ewa Antczak oraz Marcin Bukowski (oba artykuły w niniejszym numerze), oddziaływaniem również sprzyjającym nieuprzedzonemu i niestereotypowemu przetwarzaniu informacji jest po prostu „nastawienie umysłu” (*mind set*) – np. poprzez bardziej głęboki lub bardziej twórczy styl przetwarzania – tak by nie włączały się w nim stereotypowe asocjacje. Mianowicie analogicznie jak w przypadku przyjmowania perspektywy spostrzeganej osoby (Galinsky, Moskowitz, 2000), także takie ukierunkowanie człowieka, które sprawi, że będzie on spostrzegał innych ludzi w kontekście konkretnej historii (a nie poprzez cechy społeczno-demograficzne), zwiększa dostrzeganie ich motywów, a tym samym osłabia skłonność do wykorzystywania stereotypów w tworzeniu wizerunku tych osób (Trzebiński, Antczak, w tym numerze). Jednakże, co akcentują Trzebiński i Antczak, tryb narracyjny nie tyle hamuje stereotypizację, ile raczej buduje alternatywny obraz osoby, powodując zwiększenie odczuwanej bliskości tej osoby i zwiększając indywidualizację jej obrazu. Wyniki te dobrze wkomponują się w znane modele poznania społecznego (Fiske, Lin, Neuberg, 1999), wskazujące na rolę indywidualizacji spostrzeganej osoby w zmniejszaniu stereotypów i uprzedzeń.

Podobny jest sens wyników badania opisywanego przez Bukowskiego, który wykazał, że poznawczy trening włączający analityczny tryb przetwarzania informacji (rozpoznawanie neutralnych słów), w przeciwieństwie do nastawienia umysłu człowieka na klasyfikację słów, zahamowuje w zadaniu leksykalnym automatyczną aktywizację stereotypowych określeń w odpowiedzi na etykietkę kategorii (Cygana). Widoczna jest paralela między rezultatami uzyskanymi przez Bukowskiego oraz przez Ewę Trzebińską (1994; 1997), która wykazała że wzbudzenie określonego typu schematu przetwarzania

nia informacji – schematu intelektualnego vs. schematu doświadczenia – „wywołuje specyficzne nastawienie na posługiwanie się określonymi regułami przetwarzania informacji” (Trzebińska, 1997, s. 23). Oba schematy przedstawiane są jako struktury umysłowe, swoiste stany umysłu. Schematy doświadczenia organizują i strukturalizują percepcyjne, emocjonalne i wolicjonalne reakcje podmiotu na zdarzenia w postaci odczucia.

Eksperyment Bukowskiego wiąże się także z szerokim i popularnym obecnie nurtem badań dotyczącym ważnej roli kontekstu, w jakim przebiega proces przetwarzania informacji (Blair, 2002). Właściwości kontekstu zadaniowego mogą w znacznym stopniu zahamować bądź rozproszyć aktywizację stereotypowych skojarzeń. Artykuł Bukowskiego stanowi także przegląd współczesnych badań i technik badawczych dotyczących kontekstowego wzbudzenia bądź też hamowania aktywizacji treści stereotypowych.

Wyniki uzyskane przez Trzebińskiego i Antczak oraz Bukowskiego okazują się szczególnie cenne, jeśli zwrócić uwagę także na fakt, że bodźcową kategorią były negatywnie postrzegane osoby (odpowiednio: policjant i Cygan). Jak wykazuje wiele badań, społeczna dezaprobaty wobec ludzi niektórych kategorii nie sprzyja nawet motywacji do tłumienia negatywnych skojarzeń (szerzej o tym w artykule Piber-Dąbrowskiej i Sędka w niniejszym numerze). Powstaje więc pytanie, czy możliwe jest spostrzeganie bez uprzedzeń i stereotypów ludzi z deprecjonowanych kategorii społecznych.

Otóż okazuje się, że na przykład wbrew potocznym przypuszczeniom, przynależność winowajcy do kategorii o negatywnym stereotypie wcale nie musi nasilać skłonności do obwiniania go za naganny czyn. Mocnego uzasadnienia dostarcza Małgorzata Styśko (w niniejszym numerze). Autorka omawia rolę ważnego i uznanego w literaturze przedmiotu rozróżnienia między przetwarzaniem heurystycznym i systematycznym (np. Chen, Chaiken, 1999). Wskazuje na implikacje płynące z modelu elastycznej korekty (Petty, Wegener, 1993), przyjmującego, że ludzie selekcionują informacje, których używają do tworzenia opinii o innych, starając się sformułować sąd możliwie adekwatny i obiektywny. Styśko opisuje też wyniki własnych badań, w których wykazuje, że wykorzystywanie wiedzy o małej powszechności członków stereotypizowanej grupy (w szczególności szacowanie, że są małe szanse bezpośredniej interakcji) może powodować, że określona osoba będzie obwiniana podobnie lub nawet mniej niż osoba spoza tej grupy.

Kinga Piber-Dąbrowska i Grzegorz Sędek (w niniejszym numerze) również skoncentrowali się na kwestii spostrzegania bez uprzedzeń i stereotypów człowieka

z negatywnej kategorii. Konkretnie, Autorzy badali skuteczność intencjonalnego powstrzymywania stereotypowych skojarzeń z alkoholem. Z dotychczasowych badań wynika, że nawet jeśli człowiek nie ma zajętych zasobów poznawczych (a więc jest w warunkach sprzyjających tłumieniu – por. przegląd badań w: Wenzlaff, Wegner, 2000), to w przypadku negatywnie spostrzeganych kategorii, takich jak np. skin, nie jest w stanie zahamować uprzedzonych i stereotypowych myśli (Macrae, Bodenhausen, Milne, Jetten, 1994). Badania Piber-Dąbrowskiej i Sędka, inspirowane klasyczną koncepcją Wegnera (1994), wykazały, że naddostępność tłumionych skojarzeń z przedstawicielem negatywnie postrzeganej kategorii jest trwale zredukowana, jeśli przed tłumieniem lub po nim nastąpi koncentracja myśli na osobie spoza stereotypizowanej kategorii.

Oczywiście zawsze pojawia się wątpliwość, czy wskazane powyżej czynniki sprzyjające spostrzeganiu bez uprzedzeń i stereotypów wystąpią również w warunkach naturalnej (nielaboratoryjnej) styczności ze stereotypizowanymi ludźmi. Problem ten poruszają dwa artykuły w niniejszym numerze: Michała Bilewicza (traktujący o stosunkach między antagonistycznymi grupami) oraz Bogusławy Błoch i Dariusza Dolińskiego (dotyczący formowania się wizerunku nieznanego osoby w następstwie integrowania informacji o niej – nabytych pośrednio oraz drogą indywidualnego kontaktu).

Począwszy od klasycznych prac Sherifa i Allporta (przegląd w: Hewstone, 1999/1996), wiadomo, że kontakt między grupami prowadzi do ograniczania uprzedzeń tylko wówczas, gdy zaspokojone są pewne funkcjonalne wymogi relacji pomiędzy obiema grupami (np. równy status lub wspólne cele). Osobisty kontakt jednak nie gwarantuje niwelacji intergrupowych uprzedzeń i stereotypów, co wykazuje Michał Bilewicz w przeglądzie badań klasycznych oraz współczesnych, w tym własnych (prowadzonych z udziałem licealistów żydowskich przyjeżdżających do Polski na „Marsz Żywych”). Autor omawia dotychczasowe koncepcje kontaktu jako skutecznej metody niwelowania uprzedzeń (kontakt spersonalizowany, kontakt z wyrazistymi kategoriami oraz kontakt na podstawie „jednej drużyny”), a także proponuje własną koncepcję opartą na przyjmowaniu perspektywy grupy obcej (transgresje międzygrupowe). Konkluzja Bilewicza jest jednoznaczna – w celu redukcji negatywnych uprzedzeń i stereotypów międzygrupowych warto aranżować osobiste spotkania, ale treść oraz formę tego kontaktu trzeba profesjonalnie monitorować.

Kontakt ma służyć weryfikacji negatywnych sądów. Czy dochodzi do tego, gdy człowiek po prostu ma bezpośrednią styczność z osobą, która swoim zachowaniem

zaprzecza negatywnemu obrazowi „swojej” kategorii? Do optymistycznej odpowiedzi twierdzącej skłania badanie Błoch i Dolińskiego (opisane w niniejszym numerze), dotyczące sytuacji społecznej, której możemy doświadczyć na co dzień. Otóż Autorzy badali, jak na sympatię do nieznaney osoby wpływa dłuższa przerwa pomiędzy uzyskaniem o niej negatywnych danych a spotkaniem z nią, podczas którego osoba ta zachowywała się w sposób całkowicie (bo pozytywnie) zaprzeczający wstępnym informacjom. Ponadto badacze uwzględnili rolę odroczenia czasowego w wyrażaniu sądu (od razu vs. po dłuższym czasie od spotkania). Okazało się, że jeśli bezpośrednio po przekazaniu negatywnych informacji o osobie następował kontakt z nią, to nabyta „wiedza” nie miała istotnego wpływu na sympatię do tej osoby. Natomiast w warunkach przerwy między informacją a spotkaniem, gdy opinia o danej osobie formowana była niemal natychmiast po jej wyjściu, odnotowywano większą sympatię do tej osoby, niż gdy ocena następowała po dłuższej przerwie. Przedstawiciel deprecjonowanej kategorii może więc mieć nadzieję, że nie zawsze będzie postrzegany zgodnie z atrybutami przypisywanej mu kategorii. Jeśli będzie pozytywnie zaprzeczał stereotypowemu wizerunkowi kategorii, może spodziewać się raczej indywidualnego (a nie kategorialnego) spostrzegania. Aby do tego doszło, ocena, interpretacja jego zachowania musi nastąpić, jak pokazuje badanie Błoch i Dolińskiego, od razu – podczas bezpośredniego kontaktu (a tak przecież dzieje się spontanicznie – por. Uleman, 1999). Autorzy dyskutują wyniki w świetle koncepcji domykania poznawczego (zamrażanie informacji; dokładniejsze omówienie w artykule Kossowskiej w niniejszym numerze). Podobnie jak Kunda, Davies, Adams i Spencer (2002) akcentują rolę szybkiej i bezpośredniej weryfikacji stereotypowych danych – najlepiej przez osobisty kontakt.

Problem w tym, że jeśli nawet w codziennych interakcjach społecznych występują warunki sprzyjające spostrzeganiu innych ludzi bez uprzedzeń i stereotypów, to jednak na osobę z negatywnej kategorii może destruktywnie wpływać jej kontakt ze spostrzegającym człowiekiem. Jego obecność może być bodźcem aktywizującym negatywny stereotyp. Kwestia ta dotyczy w pierwszym rzędzie stereotypów zawierających niepochlebną opinię o możliwościach intelektualnych ludzi danej kategorii. Otóż jak wykazano w wielu badaniach (przegląd: Aronson, 2002; Bedyńska, Sędek, 2003), wzbudzenie takiego stereotypu upośledza myślenie osób, które są jej przedstawicielami. Konkretnie, pogarsza się u nich poziom wykonania zadań wymagających takich zdolności, jakich – według reprezentacji – mają nie posiadać (np. wykonywanie zadań matematycznych przez kobiety). Jego istotą jest niepokój

człowieka zmagającego się z określonym zadaniem umysłowym, że swoim poziomem wykonania potwierdzi opinię deprecjonującą „jego” kategorię. Dlatego właśnie tę swoistą obawę przed porażką nazwano *stereotype threat*, co w polskiej literaturze tłumaczone jest jako „strach przed zaszufladkowaniem” (Aronson, Steele, Salinas, Lustina, 2001) lub dosłownie – „zagrożenie stereotypem” (Bedyńska, Sędek, 2003). Ten mechanizm ma charakter samospełniającej się przepowiedni i dlatego jest zagrożeniem dla członków stereotypizowanej kategorii. Jednak mogą się oni skutecznie przed tym bronić, jak pokazują Sylwia Bedyńska i Joanna Dreszer (w niniejszym numerze). Dokonany przez Autorki przegląd badań obrazuje zmianę głównego nurtu badań nad zagrożeniem stereotypem. Mianowicie zamiast tropić negatywne efekty zagrożenia stereotypem w ciągle nowych dziedzinach życia (edukacja, relacje międzygrupowe, sport) badacze koncentrują się na sposobach zapobiegania ich negatywnym konsekwencjom. Autorki omawiają wiele takich mechanizmów, jak redukcja napięcia lękowego, afirmacja własnego Ja i pokazywanie modelowych przykładów osób, które przez swoje wybitne osiągnięcia zadają kłam potocznym stereotypom o braku odpowiednich zdolności lub kompetencji danej kategorii ludzi.

Możliwe że skuteczną strategią byłoby także po prostu zreflektowanie się, skoro, jak pokazali Dijksterhuis, Bargh i Miedema (2000), człowiek uświadamiający sobie, że deprecjonowanie przez niego intelektu przedstawicieli obcej kategorii społecznej odbija się rykoszetem na jego własnym myśleniu – niweluje ten wpływ. Refleksja potęguje m.in. otwartość na nowe informacje, elastyczność w operowaniu posiadanymi danymi, dostrzeganie wielu możliwych perspektyw rozwiązywania problemu (Langer, Moldoveanu, 2000). Co więcej, jak wykazało wiele prac wykonanych pod kierunkiem Marii Jarymowicz, „system automatyczny czerpie z wiedzy wypracowanej przez system refleksyjny, że świadome dookreślanie znaczenia stanów rzeczy zmienia reguły automatycznego reagowania” (2001b, s. 113).

Jest to szczególnie istotne w kontekście rozważania możliwości spostrzegania przez człowieka innych ludzi bez uprzedzeń i stereotypów. Wprawdzie znaczna część badań w literaturze światowej wykazuje (dyskusja i przegląd: Piber-Dąbrowska 2001), że pierwotna i bardzo spopularyzowana teza uznanej badaczki Patricii Devine (1989), iż aktywizacja negatywnych stereotypów jest automatyczna i nie zależy od indywidualnego poziomu uprzedzeń, była przedwczesna i zbyt pesymistyczna. Mianowicie nawet jeśli społeczny stereotyp jest znany wszystkim członkom społeczności, to nie u każdego automatycznie się aktywizuje – i przez to nie znajduje

zastosowania w procesach przetwarzania informacji. A jeśli nawet się aktywizuje, to wcale nie musi być automatycznie stosowany. Jednakże, co interesujące z punktu widzenia socjologii nauki, propagowany przez Devine i współpracowników (np. Devine, Monteith, 1999; Plant, Devine, 1998) bardziej współczesny i bardziej optymistyczny opis zjawiska aktywizacji i stosowania stereotypów, akcentujący rolę motywów wewnętrznych i zewnętrznych, a także procesów korekcyjnych, nie doczekał się nawet w części takiej popularności.

Wydaje się nam, że prezentowany tutaj cykl artykułów o „spostreganiu bez stereotypów i uprzedzeń” jest interesującym przeglądem modeli teoretycznych i wspierających je badań. W tym też upatrujemy zasadniczego znaczenia niniejszego numeru monograficznego *Psychologii Społecznej*. Ponadto uwidacznia on znaczny dorobek polskich psychologów społecznych w tej dziedzinie. Mamy nadzieję, że artykuły zainspirują do dalszych poszukiwań badawczych oraz że zostaną praktycznie wykorzystane w wielu dziedzinach stosowanej psychologii społecznej. Znajomość różnych subtelnych mechanizmów psychologicznych pozwala bowiem nie tylko na zrozumienie przyczyn pojawiania się i uporczywego trwania stereotypów i uprzedzeń, lecz także na opracowywanie coraz bardziej wyrafinowanych oddziaływań mających na celu ich hamowanie, tłumienie lub nawet likwidowanie.

LITERATURA CYTOWANA

- Aronson, J. (2002). Stereotype threat: Contending and coping with unnerving expectations. W: J. Aronson (red.), *Improving academic achievement: Impact of psychological factors on education* (s. 279–301). San Diego, CA: Academic Press.
- Aronson, J., Steele, C. M., Salinas, M. F., Lustina, M. J. (2001). Wpływ strachu przed zaszkladkowaniem na wyniki osiągnięte przez studentów college'u w standaryzowanych testach. W: J. Aronson (red.), *Człowiek istota społeczna. Wybór tekstów* (s. 501–516). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bedyńska, S., Sędek, G. (2003). Zjawisko zagrożenia stereotypem: wpływ negatywnego stereotypu na funkcjonowanie poznawcze. *Studia Psychologiczne*, 41(1), 159–179.
- Blair, I. V. (2002). The malleability of automatic stereotypes and prejudice. *Personality and Social Psychology Review*, 6, 242–261.
- Chen, S., Chaiken, S. (1999). The Heuristic-Systematic Model in its broader context. W: S. Chaiken, Y. Trope (red.), *Dual-process theories in social psychology* (s. 73–96). New York: Guilford Press.
- Devine, P. G. (1989). Stereotypes and prejudice: Their automatic and controlled components. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 5–18.
- Devine, P. G., Monteith, M. J. (1999). Automaticity and control in stereotyping. W: S. Chaiken, Y. Trope (red.), *Dual-process theories in social psychology* (s. 339–360). New York: Guilford Press.
- Dijksterhuis, A., Bargh, J. A., Miedema, J. (2000). Of men and mackerels: Attention and automatic behaviour. W: H. Bless, J. P. Forgas (red.), *Subjective experience in social cognition and behaviour* (s. 36–51). Philadelphia: Psychology Press.
- Fiske, S. T. (2004). Intent and ordinary bias: Unintended thought and social motivation create casual prejudice. *Social Justice Research*, 17, 117–127.
- Fiske, S. T., Lin, M., Neuberg, S. L. (1999). The continuum model. Ten years later. W: S. Chaiken, Y. Trope (red.), *Dual-process theories in social psychology* (s. 361–382). New York: Guilford Press.
- Fiske, S. T., Taylor, S. E. (1984). *Social cognition*. New York: Random House.
- Fiske, S. T., Taylor, S. E. (1991). *Social cognition* (wyd. 2). New York: Random House.
- Galinsky, A. D., Moskowitz, G. B. (2000). Perspective-taking: Decreasing stereotype expression, stereotype accessibility and in-group favoritism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 708–724.
- Hewstone, M. (1999/1996). Kontakt i kategoryzacja: zmiana stosunków międzygrupowych w ujęciu psychologii społecznej. W: C. Macrae, Ch. Stangor, M. Hewstone (red.), *Stereotypy i uprzedzenia* (s. 263–295). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Jarymowicz, M. (2001a). W poszukiwaniu źródeł sztywności stereotypów. W: M. Kofta, A. Jasińska-Kania (red.), *Stereotypy i uprzedzenia. Uwarunkowania psychologiczne i kulturowe* (s. 26–43). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Jarymowicz, M. (2001b). Wprowadzenie: Świadome przesłanki wartościowania. W: M. Jarymowicz (red.), *Pomiędzy afektem a intelektem: poszukiwania empiryczne* (s. 109–117). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Kofta, M. (red.) (2004). *Myślenie stereotypowe i uprzedzenia. Mechanizmy poznawcze i afektywne*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Kofta, M., Jasińska-Kania, A. (2001). Wstęp: Czy możliwy jest dialog między społeczno-kulturowym a psychologicznym podejściem do stereotypów? W: M. Kofta, A. Jasińska-Kania (red.), *Stereotypy i uprzedzenia. Uwarunkowania psychologiczne i kulturowe* (s. 26–43). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Kunda, Z., Spencer, S. J. (2003). When do stereotypes come to mind and when do they color judgment? A goal-based theoretical framework for stereotype activation and application. *Psychological Bulletin*, 129, 522–544.
- Kunda, Z., Davies, P. G., Adams, B. D., Spencer, S. J. (2002). The dynamic time course of stereotype activation: activation, dissipation, and resurrection. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 283–299.
- Langer, E. J., Moldoveanu, M. (2000). The construct of mindfulness. *Journal of Social Issues*, 56(1), 1–9.
- Levy, S. R., Stroessner, S. J., Dweck C. S. (1998). Stereotype formation and endorsement: The role of implicit theories. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 1421–1436.

- Macrae, C. N., Bodenhausen, G. V., Milne, A. B., Jetten, J. (1994). Out of mind but back in sight: Stereotypes on the rebound. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 808–817.
- Macrae, C. N., Milne, A. B., Bodenhausen, G. V. (1994). Stereotypes as energy-saving devices: A peek inside the cognitive toolbox. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 37–47.
- Monteith, M. J., Sherman, J. W., Devine, P. G. (1998). Suppression as a stereotype control strategy. *Personality and Social Psychology Review*, 2, 63–82.
- Petty, R. E., Wegener, D. T. (1993). Flexible correction processes in social judgement: correcting for context-induced contrast. *Journal of Experimental Social Psychology*, 2, 137–165.
- Piber-Dąbrowska, K. (2001). O związkach między refleksyjnym a automatycznym przetwarzaniem informacji dotyczących kategorii społecznej. W: M. Jarymowicz (red.), *Pomiędzy afektem a intelektem: poszukiwania empiryczne* (s. 155–175). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Plant, E. A., Devine, P. G. (1998). Internal and external motivation to respond without prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 811–832.
- Sherman, J. W., Macrae, C. N., Bodenhausen, G. V. (2000). Attention and stereotyping: Cognitive constraints on the construction of meaningful social impressions. *European Journal of Social Psychology*, 11, 145–175.
- Trzebińska, E. (1994). O naturze stereotypów społecznych i możliwości ich modyfikowania. W: M. Jarymowicz (red.), *Poza egocentryczną perspektywę widzenia siebie i świata* (s. 215–230). Warszawa: Instytut Psychologii PAN.
- Trzebińska, E. (1997). Doświadczeniowa versus intelektualna orientacja umysłowa a przetwarzanie informacji. W: M. Jarymowicz, R. K. Ohme (red.), *Utajony wpływ afektu na przetwarzanie informacji. Studia Psychologiczne*, 35(1), 21–39.
- Uleman, J. S. (1999). Spontaneous versus intentional inferences in impression formation. W: S. Chaiken, Y. Trope (red.), *Dual-process theories in social psychology* (s. 141–160). New York: Guilford Press.
- Wegner, D. M. (1994). Ironic processes of mental control. *Psychological Review*, 101, 34–52.
- Wenzlaff, R. M., Wegner, D. M. (2000). Thoughts suppression. *Annual Reviews Psychology*, 51, 59–91.

Perception without prejudice and stereotypes – an outline

Kinga Piber-Dąbrowska¹ • Grzegorz Sędek²

¹ *Warsaw School of Social Psychology*

² *Institute of Psychology, Polish Academy of Sciences*

Abstract

The introduction to the thematic issue “Perception without prejudices and stereotypes” shows the relations between nine articles of this volume and broader theoretical context of this research domain. We briefly discuss the variety of different cognitive, motivational, personality, and social processes that may reduce prejudices and stereotypes. We emphasize the important contribution of Polish social psychologists in this domain and indicate the potential practical applications of this knowledge.

Key Words: reducing prejudices and stereotypes; use of social stereotypes; self-regulatory mechanisms